

نقش پارک‌های علم و فناوری در اشتغال‌زایی زنان روستایی (مطالعه موردی: پارک علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان)

حسن افراخته^{۱*}، سمیه عزیزی^۲

چکیده

در سال‌های اخیر، با استفاده از رویکرد دانش‌محوری از منظری دیگر بر توسعه تأکید شده است. این نوع نگاه، نیازمند ایجاد مراکز رشد و پارک‌های فناوری در مناطق مختلف است. هدف اصلی از تأسیس پارک‌های فناوری، ارتقای علمی و فناوری منطقه است که پارک علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان نیز از این قاعده مستثنا نیست. استان ذکر شده با تأسیس پارک علم و فناوری بر آن است با کمک نیروی انسانی خود کیفیت بخش‌های صنعتی و تولیدی را افزایش دهد. تحقیق پیش‌رو، با هدف بررسی نقش پارک‌های علم و فناوری در اشتغال‌زایی زنان روستایی، تلاش کرده به اهمیت و نقش پارک علم و فناوری سیستان و بلوچستان در این خصوص بپردازد. جهت گردآوری داده‌ها از مصاحبه به روش گلوله‌برفی با صاحب‌نظران و اهل فن استفاده شده است. جامعه این تحقیق، مسئولان و مدیران و کارشناسان حوزه علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان را دربر می‌گیرد که در پارک علم و فناوری و واحد رشد این پارک مشغول فعالیت‌اند. در این خصوص، با ۲۰ تن از مسئولان حوزه مورد نظر مصاحبه انجام شد. نتایج نشان‌دهنده اثرگذاری مثبت فناوری بر اشتغال، آموزش، تبدیل ایده به کسب‌وکار، عزت‌نفس و خود اثربخشی زنان روستایی است. علاوه بر تأثیرات مثبت، تعدادی از موانع فردی، دانشی-مهارتی، اجتماعی-فرهنگی، مدیریتی، حقوقی-قانونی بر سر راه اشتغال زنان روستایی شناسایی شدند که برای رفع این موانع راهکارهایی مانند ارتقای توانمندی شغلی، فناوری‌های نوین در صنایع دستی، بسترسازی برای مشارکت زنان، اصلاح نگرش جامعه و توسعه حمایت‌های دولت پیشنهاد شد.

کلیدواژگان

استان سیستان و بلوچستان، اشتغال‌زایی، پارک علم و فناوری، زنان روستایی.

۱. استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه خوارزمی تهران (نویسنده مسئول) afrahkhteh@khu.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه خوارزمی تهران somayahazizi20@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۴/۳۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۱۳

بیان مسئله

امروزه ابزار رسیدن به توسعه پایدار را نه در دل منابع و توانمندی‌های صنعتی، که در دانش و سطح فناوری باید جست‌وجو کرد [۶؛ ۱۷]. انقلاب فناوری موجب تجدید ساختار سرمایه‌داری و سوق یافتن آن به مدیریت انعطاف‌پذیر، تمرکززدایی، کاهش جنبش کارگری، فردی‌شدن و تنوع روابط کاری و مشارکت زنان در بازار کار شد [۴]. در این زمینه، دانش و فناوری می‌توانند به واسطه تدوین و اعمال سیاست‌های حمایتی، قوانین مناسب و چارچوب‌های نهادی کارآمد، بهره‌وری را افزایش دهد و سبب تحریک رشد اقتصادی در هر کشوری شود [۱۸]. در جدول ۱، مبنای مقایسه توسعه در دوره‌های زمانی مختلف نشان داده شده است:

جدول ۱. مقایسه مبنای توسعه در دوره‌های زمانی مختلف

توسعه مبتنی بر تولید (دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰)		توسعه مبتنی بر دانایی (دو دهه اخیر)	
مشخصه‌ها	سرمایه نیروی کار واحدهای تولیدی و صنعتی	مشخصه‌ها	نوآوری نیروی انسانی کارآفرین واحدهای تحقیق و توسعه (R&D) بنگاه‌های کوچک و متوسط (SMEs)
ساختارها	شهرک‌های صنعتی مناطق ویژه اقتصادی آموزشگاه‌های فنی و حرفه‌ای	ساختارها	مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری مناطق توسعه فناوری‌های نوین دانشگاه‌های کارآفرین

مأخذ: [۲۹]

بی‌شک، یکی از ایده‌های موفق قرن ۲۱ در زمینه توسعه ملی، منطقه‌ای و محلی، اندیشه ایجاد پارک‌های علم و فناوری در همه کشورهای جهان است که هدف عمده آن‌ها نیز توسعه فناوری و ایجاد شرایط مناسب برای رشد و ظهور نوآوری، کارآفرینی و اشتغال‌زایی مبتنی بر فناوری است. پارک‌های علمی و فناوری، بیش از هر چیز دیگر، در ارتباط با نوآوری و ایجاد اشتغال فعالیت می‌کنند. بدین طریق است که با راه‌اندازی پارک‌های علمی و فناوری می‌توان موجبات افزایش رفاه اجتماعی و ارتقای سطح زندگی شهروندان را فراهم کرد [۵]. از این‌رو، از سال‌ها پیش یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست‌های کلان ایران توجه به ارتباط نظام‌های علمی و اقتصادی و رابطه این دو با یکدیگر بوده و با گذشت زمان در روند برنامه‌های عمرانی این توجه از کلان به خرد پیش رفته و در برنامه‌های سوم و چهارم نسبت به برنامه‌های اول و دوم به مصادیقی نظیر تشکیل وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و پارک‌های علم و فناوری توجه بیشتری است [۱۲]. طبق معماری کلان ساختار پارک‌های علم و فناوری و مراکز رشد، واحدهای فناور در قالب شبکه مراکز فناوری فعالیت می‌کنند [۲۵]. در این شبکه، در هر استان یک پارک علم و فناوری به‌عنوان هسته اصلی و محوری توسعه فناوری و محصولات فناورانه در استان

مربوطه مبتنی بر مزیت‌ها، قابلیت‌ها و برنامه‌های توسعه منطقه، ایجاد می‌شود و شبکه استانی فناوری شامل مراکز رشد واحدهای فناور در استان را راهبردی و پشتیبانی می‌کند [۱؛ ۱۰]. مطابق جدول ۲، در سطح کل کشور تعداد پارک‌های علم و فناوری، مراکز رشد، تعداد شرکت‌های مستقر در پارک و مراکز علم و فناوری و تعداد فناوران شاغل در پارک‌ها و مراکز رشد علم و فناوری سیر صعودی داشته است.

جدول ۲. تعداد پارک‌ها، مراکز رشد، شرکت‌های مستقر و فناوران شاغل در سطح ملی طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰

						سال شاخص
۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۳۹	۳۷	۳۶	۳۳	۳۳	۳۱	تعداد پارک‌های علم و فناوری
۱۷۸	۱۶۱	۱۵۴	۱۴۶	۱۳۱	۱۱۳	تعداد مراکز رشد واحدهای فناور
۴۴۷۵	۳۷۸۷	۳۱۰۴	۳۰۷۷	۲۴۰۳	۲۰۰۱	تعداد شرکت‌های مستقر
۳۰۰۰۰	۲۹۶۰۶	۲۵۰۰۰	۲۲۰۳۵	۱۹۰۰۰	۱۶۵۴۲	تعداد اشتغال ایجاد شده

مأخذ: [۱۳]

با توجه به نقش پارک‌های علمی در توسعه اقتصادی و اشتغال، در کنار نیاز به وجود ساختارهای مدیریتی برای سیاست‌گذاری، حمایت و هدایت کارآفرینی، توجه به نقش زنان نیز در مراحل مختلف توسعه از مسائل ضروری به حساب می‌آید. زنان به دلایل تاریخی از قبیل حاکمیت و تداوم نگرش‌های سنتی، باورهای تبعیضی در زمینه واگذاری نقش به آن‌ها و همچنین اجرای سیاست‌های سوگیرانه (مردمحور)، به مالکیت منابع محدودتر، سطح پایین‌تر آموزش و مهارت‌های فنی و حرفه‌ای دسترسی دارند [۸]. شناخت این واقعیت که مشارکت زنان در توسعه روستایی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است، همیشه به این منجر نمی‌شود که به آنان به‌عنوان مشارکت‌کنندگان و بهره‌برداران از پروژه‌های توسعه توجه شود؛ به‌طوری‌که دستیابی به منابع تولیدی همچون: اعتبارات، تکنولوژی مناسب و آموزش معمولاً به گونه‌ای بوده که زنان نتوانند از همه نیروی خود به نحو شایسته استفاده کنند و نقش خود را به خوبی ایفا کنند. برای اینکه جامعه روستایی بتواند به توسعه ایدئال برسد، باید از وجود نیروهای خلاق و اثرگذار زنان روستایی استفاده کند. زن روستایی یکی از اهرم‌های مهمی است که در صورت نبود او، خانواده چه از نظر فعالیت در عرصه‌های اقتصادی و چه از نظر مسئولیت خانه‌داری - چهار خسارت زیادی می‌شود و چرخه تولید و ادامه زندگی را در خانوارهای روستایی با مشکل مواجه می‌کند. زنان روستایی به هر میزان امکانات و منابع دست یافتند و توانستند نه تنها جایگاه خود را در خانواده بهبود بخشند، بلکه به اقتصاد خانواده و جامعه نیز کمک کنند. قطعاً بدون در نظر گرفتن زنان دستیابی به توسعه واقعی شدنی نیست. زنان نباید فقط گیرندگان منفعل خدمات تلقی شوند، بلکه لازم است شرکت‌کننده فعال و تصمیم‌گیرنده پویا به

حساب آیند تا به خودباوری برسند و بتوانند فعالیت‌های سازنده‌ای در برنامه‌های توسعه داشته باشند. از یک‌سو، با درک این موضوع و از آنجا که پارک‌های علم‌وفناوری به‌عنوان موتورهای محرکه توسعه متوازن و همه‌جانبه بخش‌های مختلف کشور مطرح‌اند و با توجه به اینکه پارک‌های علم‌وفناوری در کشور ما در زمره پدیده‌های نوظهور قرار می‌گیرند، مطالعه در چارچوب عنوان تحقیق موضوعی جدید محسوب می‌شود و از سوی دیگر، تاکنون مطالعه‌ای در این زمینه صورت نگرفته است که ضرورت و اهمیت بررسی این تحقیق را لازم می‌نماید؛ بنابراین، با عنایت به مطالب عنوان‌شده، در این تحقیق، سعی بر آن است تا با هدف نمایاندن نقش پارک علم‌وفناوری استان سیستان و بلوچستان در اشتغال‌زایی زنان روستایی به سؤالات ذیل پاسخ داده شود:

- پارک علم‌وفناوری چه تأثیری بر اشتغال‌زایی زنان روستایی استان سیستان و بلوچستان داشته است؟

- چه راهکارهایی می‌تواند موجب بهبود وضعیت موجود شود؟

پیشینه تحقیق

در مطالعه پیشینه پژوهش، تحقیقی با مضمون مقاله حاضر یافت نشد؛ با وجود این، با توجه به موضوع و میزان تناسب و ارتباط آن با پژوهش حاضر به چند نمونه از پژوهش‌های پیشین اشاره می‌شود.

نصر و حاجی حسینی [۲۲] در مقاله نقش پارک‌های علم‌وفناوری در توسعه نوآوری و فناوری، به این نتیجه می‌رسند پارک‌های علمی به‌عنوان یکی از نهادهای اجتماعی و حلقه‌ای از زنجیره توسعه اقتصادی مبتنی بر فناوری تشکیل شده‌اند و با ایفای نقش مجموعه‌هایی که وظیفه حمایت و هدایت مؤسسات و شرکت‌های تحقیقاتی را برعهده دارند، گسترش آن‌ها در چند دهه گذشته در غالب کشورها پیگیری شده است. شکل‌گیری و تجاری‌سازی ایده‌های خلاق و نوآور از طریق پارک‌های علم‌وفناوری ابزاری مناسب برای جذب کارآفرینان و تسریع در روند اشتغال‌زایی به‌خصوص برای زنان محسوب می‌شود. بسیاری از سیاست‌گذاران فناوری، مانند راتو^۱، لوئیس سنز^۲، لوگر و گولدستین^۳، از پارک‌های علمی به‌منزله بخشی از یک راهبرد اثربخش و هماهنگ برای توسعه ملی یا منطقه‌ای نام می‌برند.

وکیل‌الرعی فینی و بهبهانی [۲۳] در مقاله نقش مراکز رشد و پارک‌های علم‌وفناوری در توسعه شرکت‌های دانش‌بنیان بیان می‌کنند که یکی از مراکز مهم در جهت ارتقای نوآوری‌ها و

1. Rao
2. Luis Senz
3. Logar and Goldstein

کارآفرینی و توسعه اقتصادی کشور، مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری هستند که با حمایت‌های این مراکز، شرکت‌های دانش‌بنیان توسعه می‌یابند و باعث جنب‌وجوش در چرخه اقتصادی کشور می‌شوند. پارک‌های علم و فناوری می‌توانند جریان دانش و فناوری را در میان دانشگاه و مراکز تحقیق و توسعه و صنعت برقرار کنند و رشد و توسعه اقتصادی را رقم بزنند. ایجاد مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری با منابع متعددی مانند منابع انسانی، منابع فیزیکی، مشاوره‌های مدیریتی، حمایت‌های مالی، دسترسی آسان به تسهیلات و وام‌های بانکی و... می‌تواند نقش بسزا و سازنده‌ای در پیشرفت همه‌جانبه، تولید ثروت، اشتغال‌زایی، توسعه اقتصاد دانش‌محور داشته باشد.

افتخاری و سجاسی قیداری [۳] در کتاب *توسعه روستایی*، با تأکید بر کارآفرینی، بیان می‌کنند با تأسیس مراکز رشد، پتانسیل‌های علمی کشف و توسط پارک علم و فناوری حمایت می‌شود و به موازات این موضوع، حمایت‌ها در راستای ارتقای بخش‌های تولیدی منطقه و توانمندی شبکه تجاری به سوی تجاری‌سازی مدل‌های عملی آن صورت می‌پذیرد؛ تجاری‌سازی مدل‌های عملی از طریق ایجاد اشتغال موجب توانمندتر شدن افراد می‌شود. با چنین نگرشی به روستا و رسالت آن در شرایط امروز و فردای کشور، نه تنها زمینه‌های توانمندسازی، ظرفیت‌سازی و قابلیت‌سازی افراد، به‌خصوص زنان و جوامع روستایی که از مفاهیم کلیدی و راهبردی توسعه پایدار ملی و توسعه پایدار روستایی هستند، فراهم می‌شود، بلکه شیوه مدیریت کار و زندگی در روستا به دست ساکنان آن نیز تقویت می‌شود و این همان شیوه‌های رسیدن به موفقیت و دستیابی به کامیابی، خوشبختی و سلامتی است که از اهداف راهبردی سکونت‌گاه‌های انسانی به شمار می‌رود.

کرد و آبتین [۲۱] در مقاله بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان با تمرکز بر مراکز رشد روستایی، با استفاده از آرای خبرگان نشان دادند که متغیرهای توانمندسازی زنان روستایی استان و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاهای استان با توسعه کارآفرینی روستایی ارتباط معناداری ندارد، اما متغیر ایجاد مراکز رشد روستایی در روستاهای استان با توسعه کارآفرینی روستایی رابطه معناداری دارد.

ایزدیان [۵] در تحقیق نقش پارک‌های علمی در توسعه کارآفرینی، ضمن بررسی اهمیت کارآفرینی، به بررسی نقش پارک‌های علمی در حمایت از کارآفرینان و توسعه کارآفرینی پرداخته است. یافته‌های تحقیق نشان داد که با توجه به نقش کارآفرینی در توسعه اقتصادی و اشتغال در کشور، وجود ساختارهای مدیریتی برای سیاست‌گذاری، حمایت و هدایت کارآفرینی از مسائل ضروری به حساب می‌آید. تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد ایجاد و توسعه پارک‌های علمی در کشورهای مختلف توانسته است نقشی مؤثر در ایجاد اشتغال و حمایت از کارآفرینان داشته باشد. از این رو، پیشنهاد می‌شود ایجاد و توسعه پارک‌های علمی در کشور

مورد توجه قرار گیرد، زیرا این مراکز با ارائه خدمات مشاوره‌ای، مالی و اعتباری، خدمات مدیریتی و حقوقی و فراهم کردن امکانات فیزیکی نقشی مؤثر در تسهیل فرایند کارآفرینی در کشور دارند.

حجازی و همکاران [۱۱] در مقاله نقش پارک‌های علم و فناوری در توسعه کارآفرینی، به این نتیجه رسیدند که امروزه پارک‌های علم و فناوری به‌منزله یکی از نمودهای مهم و سازمان‌های کاربردی، حجم وسیعی از آموزش در کشورهای پیشرفته را به خود اختصاص داده است و این مهم یکی از عوامل اساسی برای توسعه کارآفرینی و اشتغال‌زایی است و نیز کارآفرینان به واسطه پارک‌ها و مراکز رشد می‌توانند از قابلیت‌ها و امکانات موجود نهایت استفاده را بکنند. در این زمینه، با وجود جمعیت کشورمان، که حجم وسیع آن را جوانان تشکیل می‌دهند، ضرورت وجود مراکز رشد و فناوری در کشور و توسعه هرچه سریع‌تر کارآفرینی در کشور را بیش از پیش نمایان می‌کند.

زمانی [۱۶] در مقاله ایجاد واحدهای رشد برای توسعه مناطق روستایی، به این نتیجه می‌رسد که در پرتو ایجاد واحدهای رشد مسائلی نظیر ایجاد الگوهای عملی، بومی و پایدار از توسعه روستایی، مهاجرت روستاییان به شهرها، حاشیه‌نشینی، شناسایی ظرفیت فراگیر و کم‌هزینه اشتغال، توزیع بار اشتغال و تولید در پهنه کشور، تراکم جمعیت و... در مسیر حل شدن قرار می‌گیرند. در طول دوران استقرار و فعالیت واحدهای رشد در هر منطقه روستایی با به‌کارگیری عوامل مختلف علمی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی و حمایت از صاحبان ایده‌های نو و فناورانه روستایی موجب افزایش بهره‌وری در ابعاد مختلف زندگی می‌شوند.

حاج‌فتحعلی‌ها [۹] در کتاب توسعه تکنولوژی، علم و تکنولوژی را سازنده تمدن بشری می‌داند و دولت‌ها را دارای اهرم‌های متفاوت و مؤثری برای آماده‌سازی جهت توسعه می‌داند. نویسنده توسعه را برای انسان‌ها می‌داند و بیان می‌کند که توسعه اقتصادی، بالا رفتن درآمد ملی، ایجاد فرصت‌های شغلی همگی برای زندگی بهتر و آسایش بیشتر بشر است. در بخشی از کتاب به رابطه تحقیق و توسعه پرداخته می‌شود و فعالیت‌های تحقیق و توسعه را در واقع پیونددهنده بین دانش و علوم با تولید محصول یا فرایندهایی می‌داند که به تولید محصول منجر می‌شود.

مبانی نظری

توسعه، در مفهوم وسیع آن، بدون علم و فناوری امکان‌پذیر نیست [۳۰]. در یکی دو قرن اخیر، دانش به‌منزله محور اصلی و نیروی محرکه رشد و توسعه بشری قرار گرفته است. فرایند تغییر و تحول به سمت جامعه دانش‌محور، عامل پیش‌برنده ابداعات و برنامه‌های توسعه و سناریوهای پیشرفت برای آینده است. بر این اساس، بسیاری از کشورها، از جمله کشورهای در حال توسعه،

جهت دستیابی به این‌گونه اقتصادهای نوین مبتنی بر دانایی در قرن بیست و یکم در تلاش‌اند بسترها و زیرساخت‌های لازم را برای طراحی و استقرار این‌گونه نظام‌ها پدید آورند. کشور ایران نیز، براساس چشم‌انداز بیست‌ساله و برنامه‌های طولانی‌مدت خود، در نظر دارد به تدریج به اقتصاد مبتنی بر دانایی در چارچوب پارک‌های علم و فناوری دست یابد [۱۳]. واژه فناوری از ترکیب واژه یونانی «تکنو»^۱ به معنای «فن» و پسوند «لوژی»^۲ به معنای «دانش و شناسایی» ساخته شده است [۲۰]. فناوری همه دانش، محصولات، فرایندها، ابزارها، روش‌ها و سیستم‌هایی تعریف شده که در جهت خلق و ساخت کالاها و ارائه خدمات به کار گرفته می‌شوند [۷].

واژه پارک علم و فناوری^۳ از دیدگاه اتحادیه بین‌المللی پارک‌های علمی^۴ سازمانی است که به وسیله متخصصان حرفه‌ای مدیریت شده و به منظور افزایش ثروت جامعه، به ترویج فرهنگ نوآوری و رقابت میان کسب و کارهای مرتبط با نهادهای دانش‌بنیان می‌پردازد. در داخل این پارک‌ها، مراکز رشد فناوری^۵ وجود دارند که با هدف ارتقای سطح فناوری ایجاد می‌شوند. در واقع مؤسسه یا سازمانی است که برای فراهم کردن یک محیط مناسب برای شرکت‌های تازه تأسیس و پشتیبانی از آنها ایجاد شده‌اند [۲۲؛ ۲۶]. در چارچوب پارک‌های علم و فناوری، جامعه دانش‌محور جامعه‌ای است که در آن علم و فناوری بر همه سطوح اقتصادی و اجتماعی اثرگذار باشد. پیشرفت‌های فناوری به پیشرفت علم وابسته است [۱۴]. در اینجا نقش دولت اهمیت بسیار دارد، زیرا دولت مبنایی برای ارتباطات متقابل، یادگیری جمعی و حل مسئله گروهی ایجاد می‌کند که بدون آن یک تقسیم اجتماعی و تکنیکی نیروی کار و تعاملات اقتصادی نمی‌تواند میسر باشد [۴]. در این میان، جامعه دانش‌محور مستلزم بازتعریفی از نقش زنان است. بدین معنا که فناوری بر کار و زندگی زنان، یعنی بر نقشی که زنان در توسعه و کاربرد فناوری دارند، اثرگذار است. از این رو، انتظار می‌رود دانش و فناوری همه جنبه‌های زندگی زنان- به‌ویژه اقتصاد، آموزش، تعلیم و تربیت و... را تحت تأثیر قرار دهد [۲۸].

با توجه به اینکه زنان نیمی از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند [۲]، مشارکت آنان در فرایندهایی که چنین تغییرات شگرفی بر همه جنبه‌های زندگی آنان می‌گذارد چندان زیاد نیست. روند اشتغال جهانی نشان می‌دهد که امروزه زنان بیشتری در نیروی کار نسبت به گذشته وجود دارند؛ با این حال نرخ بیکاری آنان همچنان از مردان بیشتر است [۲۷]. در این زمینه، افزایش و تقویت جایگاه زنان از طریق دانش و فناوری تأثیر زیادی بر اشتغال‌زایی و به دنبال آن توانمندسازی و تقویت شیوه زندگی آنان خواهد داشت. از این رو، لازم است تلاش‌هایی

-
1. Techne
  2. Logy
  3. Science and Technology Park
  4. International Association of Science Parks
  5. incubators

انجام شود که متناسب با فرصت‌های موجود برای مردان، به زنان نیز فرصت‌های جدیدی در این زمینه تعلق گیرد. انتظار آن است تا علم‌وفناوری که در واقع مهم‌ترین مؤلفه‌های پیشرفت و توسعه هستند افقی از فرصت‌های مناسب را فراروی زنان بکشایند تا بتوانند در فرایند توسعه مشارکت زیادی داشته باشند [۱۹]. تأثیر فناوری بر زنان می‌تواند هم مثبت و هم منفی باشد که به فرایندی بستگی دارد که در آن فناوری توسعه یافته است. طراحی فناوری باید برای آن دسته از فعالیت‌ها و مشاغلی باشد که زنان بیشتر در آن‌ها شاغل‌اند. فناوری‌ها باید بتوانند بهره‌وری و کارایی زنان را در این‌گونه مشاغل افزایش دهند. ایجاد فرایندی که در آن زنان بتوانند با کسانی که این‌گونه فناوری‌ها را طراحی می‌کنند برخورد بیشتر داشته باشند، عامل مهمی برای انعکاس نیازهای فناوری زمینه‌های فعالیت شغلی زنان است [۲۴].

روش تحقیق

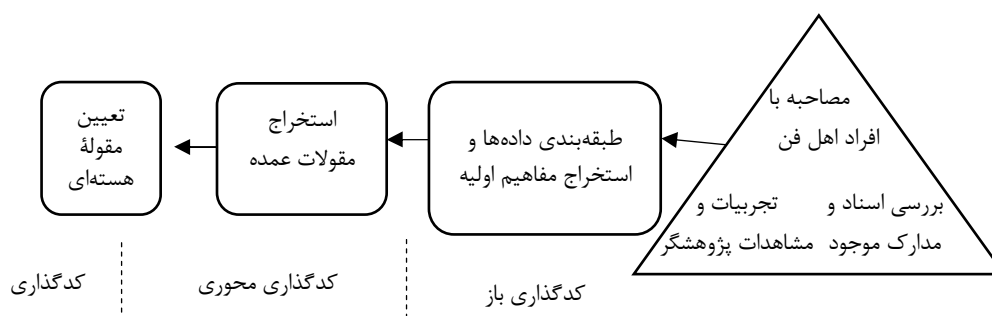
با توجه به ماهیت موضوع، پژوهش حاضر از نوع کیفی و از نظر نتیجه کاربردی است و در عین حال از نظر هدف و چگونگی جمع‌آوری داده‌ها و تولید اطلاعات اکتشافی و از نظر تبیین و ویژگی‌های جامعه توصیفی است. جهت گردآوری داده‌ها نیز با توجه به رویکرد کیفی بودن تحقیق، از ابزار مصاحبه با صاحب‌نظران و اهل فن استفاده شده است. جامعه این تحقیق، مسئولان و مدیران و کارشناسان حوزه علم‌وفناوری استان سیستان و بلوچستان را دربر می‌گیرد که در پارک علم‌وفناوری و واحد رشد این پارک مشغول فعالیت‌اند. روش نمونه‌گیری از نوع نمونه‌گیری پژوهش‌های کیفی است و با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۱ و شاخص اشباع نظری^۲ نمونه‌گیری از جامعه هدف انجام شد. در این خصوص، با توجه به مراحل و فرایندهای گفته‌شده، با ۲۰ تن از مسئولان حوزه مورد نظر مصاحبه انجام شد. اگرچه از مصاحبه پانزدهم داده‌های گردآوری‌شده به اشباع نظری رسیدند، جهت اطمینان بیشتر مصاحبه‌ها تا نفر بیستم ادامه پیدا کرد. در آغاز هر مصاحبه، از شرکت‌کنندگان خواسته می‌شد مشخصات فردی خود را بیان کنند و بعد در مورد مصاحبه، پژوهش و هدف آن برای آن‌ها توضیحاتی بیان می‌شد. با توضیح درباره سبب ضبط مصاحبه و اطمینان دادن به مصاحبه‌شوندگان، که صحبت‌ها و نام آن‌ها محرمانه خواهد بود، اجازه ضبط مصاحبه گرفته می‌شد. بررسی یافته‌های توصیفی مصاحبه‌شوندگان نشان می‌دهد که تحصیلات بیشتر کارشناسان مطالعه‌شده فوق لیسانس است. میانگین سابقه فعالیت آنان در پارک علم‌وفناوری به ۱۵ سال می‌رسد. بیشتر پاسخ‌گویان برحسب جنسیت زن بودند که میانگین سنی آنان نیز ۴۵ سال است. در نهایت، بعد از انجام دادن مصاحبه‌ها و گردآوری داده‌ها، به منظور تحلیل آن‌ها از

---

1. Snow Ball
2. theoretical saturation

نظریه زمینه‌ای^۱ در محیط نرم‌افزار مکس کیودا^۲ استفاده شد. نظریه زمینه‌ای یک روش استفهامی مسئله‌محور، کیفی و مبتنی بر یک سری مراحل کدگذاری داده‌های کیفی و ارتباط دادن مراحل و گام‌هایی است که به ایجاد ساختار نظری یک مسئله کمک می‌کند [۱۵]. با استفاده از این روش، سه مرحله کدگذاری باز^۳ (استخراج مفاهیم اولیه)، کدگذاری محوری^۴ (استخراج مقولات عمده) و کدگذاری انتخابی^۵ (تعیین مقوله هسته‌ای) انجام شد. مدل عملیاتی تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱. مدل عملیاتی تحقیق

بعد از استخراج اطلاعات، در مرحله کدگذاری باز از طریق شواهد ۴۹ واحد معنایی استخراج شدند که در مرحله کدگذاری محوری به ۱۴ مقوله عمده انتزاع یافتند. سپس مقولات استخراج‌شده در مرحله کدگذاری محوری، براساس پیوستار و منطق معنایی در قالب خط داستان با یکدیگر در ارتباط قرار گرفتند و در نهایت، مرحله کدگذاری انتخابی به استخراج ۳ مقوله اصلی منتهی شد که مقولات اساسی پژوهش را شامل می‌شود. در پژوهش حاضر، با حفظ مستندات در همه مراحل پژوهش، همچنین هدایت پژوهش براساس طرح تحقیق، ضبط و مکتوب کردن و بازبینی گفته‌های مکتوب با مصاحبه‌کنندگان قبل از تجزیه و تحلیل و همچنین مشورت و بهره جستن از آرای برخی از مصاحبه‌شوندگان در تحقیق پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها، قابلیت پیگیری و ارزیابی میزان دقت در مراحل کار فراهم آورده شد و به موثق بودن روایی پژوهش کمک کرد. از آنجا که پایایی هم‌زمان بر پایایی دوزمانی ارجحیت دارد، در این پژوهش پایایی نیز هم‌زمان از طریق بازبینی مجدد کدهای اختصاص داده شده از سوی مصاحبه‌شوندگان و تأیید یا رد آن انجام شد.

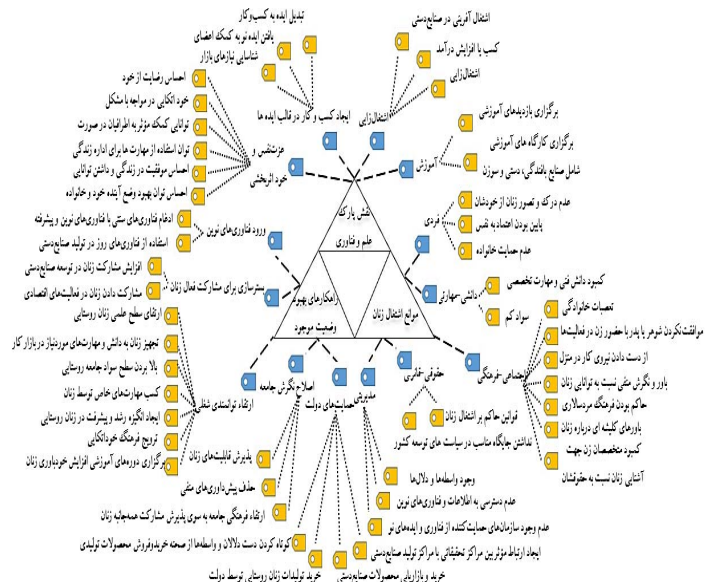
1. grounded theory
2. MAXQDA10
3. open coding
4. axial coding
5. selective coding

پارک علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان، به عنوان جامعه هدف در این تحقیق، با رویکرد اشتغال و پشتیبانی های مکمل بازار و توسعه کارهای دانش محور از سال ۱۳۹۱ وارد عرصه حمایت از تجاری سازی ایده های دانش بنیان شد. سیستان و بلوچستان یک پارک علم و فناوری دارد و در شهرستان ها نیز در قالب مرکز رشد واحدهای فناور فعالیت می کنند. حمایت از کسب و کارها و ایده های مرتبط با حوزه های فناوری اطلاعات و ارتباطات^۱، انرژی های تجدید پذیر، صنایع دستی، معدن، شیلات، کشاورزی و گیاهان دارویی از اولویت های توسعه فناوری پارک علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان است. پارک های علم و فناوری تسریع کننده روند رشد و توسعه اقتصاد دانش محورند. این پارک ها در عمل بستر توسعه واحدهای کوچک و متوسط اقتصادی را از طریق کارآفرینان فراهم می کنند که مهم ترین ابزار توسعه فناوری اقتصاد در بسیاری از کشورهای در حال توسعه به حساب می آیند. در این زمینه، شرکت هنر و فناوری مکران اکسون و بخش تحقیق و توسعه^۲ این شرکت در پارک فناوری استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۵ با رویکرد اشتغال زایی زنان در زمینه صنایع دستی و با هدف خلق و اجرای ایده های جدید و خلاقانه راه اندازی و دایر شده است.

یافته های تحقیق

بعد از استخراج اطلاعات حاصل از مصاحبه، مقولات اصلی، خرده مقوله و واحدهای معنایی مربوط به نقش توسعه فناوری در اشتغال زایی زنان روستایی سیستان و بلوچستان به شرح شکل ۲ و جدول ۳ تنظیم شد.

1. Information and communications technology (ICT)
2. Research and Development (R&D)

شکل ۲. واحدهای معنایی، مقوله‌های عمده و مقوله‌های هسته‌ای استخراج شده از نظریه زمینه‌ای

جدول ۳. واحدهای معنایی، مقوله‌های عمده و مقوله‌های هسته‌ای استخراج شده از داده‌های کیفی

ردیف	مقوله‌های هسته‌ای	مقوله‌های عمده	واحدهای معنایی
۱	اشتغال‌زایی	اشتغال‌آفرینی	کسب یا افزایش درآمد؛ اشتغال‌زایی برای زنان روستایی؛ اشتغال‌آفرینی در صنایع دستی
۲	آموزش	آموزش	برگزاری بازدیدهای آموزشی برای زنان؛ برگزاری کارگاه‌های آموزشی شامل صنایع بافندگی، دستی و سوزن‌دوزی
۳	نقش پارک علم‌وفناوری بر اشتغال‌زایی	ایجاد کسب‌وکار	یافتن ایده نو به کمک اعضای شرکت و همچنین زنان روستایی؛ شناسایی نیازهای بازار؛ تبدیل ایده به کسب‌وکار
۴	عزت‌نفس و خوداثربخشی	عزت‌نفس و خوداثربخشی	احساس موفقیت در زندگی و داشتن توانایی؛ احساس رضایت از خود؛ توانایی کمک مؤثر به اطرافیان در صورت بروز مشکل؛ احساس توان بهبود وضع آینده خود و خانواده؛ خوداتکایی در مواجهه با مشکل؛ توان استفاده از مهارت‌ها برای اداره زندگی
۵	فردی	فردی	عدم درک و تصور زنان از خودشان؛ پایین بودن اعتمادبه‌نفس؛ عدم حمایت خانواده
۶	موانع اشتغال زنان	دانشی-مهارتی	پایین بودن سطح سواد بین زنان روستایی؛ کمبود دانش فنی و مهارت تخصصی بین زنان

ردیف	مقوله‌های هسته‌ای	مقوله‌های عمده	واحد‌های معنایی
۷		اجتماعی- فرهنگی	تعصبات خانوادگی؛ موافقت‌نکردن شوهر یا پدر با حضور زنان در فعالیت‌ها و مشاغل؛ تمایل نداشتن اعضای خانواده به از دست دادن نیروی کار در منزل؛ باور و نگرش منفی به توانایی زنان؛ حاکم‌بودن فرهنگ مردسالاری؛ باورهای کلیشه‌ای درباره زنان؛ کمبود متخصصان زن جهت آشنایی زنان روستایی به حقوقشان
۸		مدیریتی	وجود واسطه‌ها و دلال‌ها؛ فقدان سازمان‌های حمایت‌کننده از فناوری و ایده‌های نو؛ دسترسی نداشتن به اطلاعات و فناوری‌های نوین
۹		حقوقی- قانونی	قوانین حاکم بر اشتغال زنان؛ نبود جایگاه مناسب برای زنان روستایی در سیاست‌های توسعه کشور
۱۰		ارتقای توانمندی شغلی	ارتقای سطح علمی زنان روستایی؛ تجهیز زنان به دانش و مهارت‌های موردنیاز در بازار کار؛ بالابردن سطح سواد جامعه روستایی؛ کسب مهارت‌های خاص از سوی زنان؛ اتخاذ استراتژی‌های مناسب در راستای ایجاد انگیزه رشد و پیشرفت در زنان روستایی؛ ترویج فرهنگ خوداتکایی؛ برگزاری دوره‌های آموزشی علمی و کاربردی برای زنان روستایی برای افزایش خودباوری آنان
۱۱		فناوری‌های نوین در صنایع‌دستی	ادغام فناوری‌های سنتی موجود در مناطق روستایی با فناوری‌های نوین و پیشرفته؛ استفاده از فناوری‌های روز در تولید صنایع‌دستی
۱۲	راهکارهای بهبود وضعیت موجود	بسترسازی برای مشارکت فعال زنان	ایجاد بستر مناسب برای افزایش مشارکت زنان در توسعه صنایع‌دستی؛ مشارکت‌دادن زنان در فعالیت‌های اقتصادی
۱۳		اصلاح نگرش جامعه	تلاش برای حذف پیش‌داوری‌های منفی مبنی بر شاغل‌شدن زنان مانعی بر موفقیت آنان در سایر زمینه‌ها؛ ارتقای فرهنگی جامعه به سوی پذیرش مشارکت همه‌جانبه زنان؛ اشاعه باوری جمعی و واقعی مبنی بر پذیرش قابلیت‌های فردی، اجتماعی و اقتصادی زنان روستایی
۱۴		توسعه حمایت‌های دولت	خرید و بازاریابی محصولات صنایع‌دستی؛ ایجاد ارتباط مؤثر بین مراکز تحقیقاتی با مراکز تولید صنایع‌دستی؛ کوتاه‌کردن دست‌دلان و واسطه‌ها از صحنه خریدوفروش محصولات تولیدی؛ خرید تولیدات زنان روستایی از سوی دولت

در ادامه به‌اختصار به شرح هر یک از مقولات هسته‌ای پرداخته می‌شود و نقل قول‌هایی نیز از مصاحبه‌شوندگان به‌عنوان مصداق تحلیل مطرح می‌شود:

نقش پارک علم و فناوری بر اشتغال‌زایی

اشتغال‌آفرینی در صنایع دستی

یکی از فعالیت‌های مهم زنان روستایی اشتغال در زمینه صنایع دستی است و این صنایع اهمیت بالایی در خوداشتغالی زنان روستایی دارند. از نظر اقتصادی، کار در زمینه صنایع دستی به سرمایه‌گذاری چندانی نیاز ندارد و هر خانواده روستایی با هر میزان سرمایه‌ای می‌تواند در این زمینه مشغول باشد. خوداشتغالی زنان روستایی از طریق گسترش و توسعه صنایع دستی در روستاها می‌تواند تا حد زیادی نقش اقتصادی-اجتماعی زنان را ارتقا دهد و شرایط مناسب‌تری را از لحاظ اجتماعی برای آنان فراهم کند. یکی از کارشناسان مصاحبه‌شونده با ۳۵ سال و سطح تحصیلات کارشناسی، که سابقه کار حدود ۱۰ سال نیز دارد، اظهار می‌کند:

جهت ایجاد اشتغال در زمینه صنایع دستی مقرر شد پروژه ایده‌پردازی تا فروش در این شرکت به شکلی برنامه‌ریزی شود که با توجه به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های زنان روستاهای مختلف استان سیستان و بلوچستان تولید محصول در روستاها انجام شود. در این زمینه، کارها تحویل زنان روستایی شد و آن‌ها با نظارت سرپرستی که در هر روستا وجود دارد و با مسئول بخش مربوطه در شرکت در ارتباط و تعامل است، به انجام‌دادن و آماده‌سازی کارها اقدام می‌کنند و بعد از اتمام کار و تأیید از سوی مسئولان مرتبط دستمزد زحمات آن‌ها بلافاصله در وجهشان پرداخت می‌شود. قشری از زنان خانه‌دار، که بسیاری از آنان بی‌سوادند و فقط تعداد کمی از آنان سطح تحصیلات ابتدایی دارند، به دلایل مختلف همچون بی‌سرپرستی، بدسرپرستی، تنگناهای مالی و... به اشتغال در خارج از خانه ناچار می‌شوند. ما در این زمینه توانستیم تعداد ۲۵۰ نفر از بانوان بی‌سرپرست، بدسرپرست و سرپرست خانوار در حاشیه شهر و روستاهای استان را به صورت غیرمستقیم و ۱۵ نفر را به صورت مستقیم مشغول به کار کنیم. در حال حاضر، زنان روستاهای کوچینگ در شهرستان نیکشهر، توحیدآباد در شهرستان خاش، سرجنگل در زاهدان و به‌تازگی روستاهای منطقه حیودان در دهستان چانف شهرستان نیکشهر و روستای کلیورگان در شهرستان سراوان مشغول به تولیدند.

آموزش

اصلی‌ترین راهبرد واحدهای رشد روستایی آموزش عملی، میدانی و جامع روستاییان است. این آموزش‌ها با مشارکت در فعالیت‌ها و همکاری‌های جدی در محیط زندگی اجرا می‌شوند. واحدهای رشد با تقویت انگیزه‌ها برای کار تولیدی، بهبود و اصلاح روش‌ها و رفتار کاری و توسعه اخلاق اجتماعی، آموزش علوم و فنونی که مردم را توانمند می‌کنند، خدمات خود را به روستاییان ارائه می‌کنند؛ بنابراین در این زمینه آموزش پیشرفته باید اولویت راهبردی قرار گیرد و با انتقال تجربه و دانش به بخش سنتی، علاوه بر ایجاد بستر اشتغال پایدار، بازار مناسبی برای صادرات محصولات تولیدی روستاها در کشورهای منطقه فراهم می‌آید. در این باره، یکی از

کارشناسان با ۳۲ سال سن و مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و همچنین سابقه کار حدود ۱۲ سال، بیان داشت:

از آنجا که ممکن است تعدادی از زنان روستایی و حاشیه شهر هنر صنایع دستی را یاد نداشته باشند، برای این افراد کارگاههایی در تعداد زیادی از روستاهای استان فعال کرده‌ایم که آموزش می‌بینند و کارهای آنان کنترل کیفی می‌شود. ما آموزش پیشرفته را در چند روستای استان سیستان و بلوچستان (قنوجی، ایرندگانی، مبارکی و دلگانی) اولویت راهبردی خود قرار دادیم و تلاش کردیم مهارت‌های کاربردی را براساس استاندارد خود در این روستاها افزایش دهیم و ۱۸۰ نیروی خانم روستایی را مشغول تولید گسترده محصولات بخش تحقیق و توسعه این شرکت کنیم.

ایجاد کسب و کار در قالب ایده‌ها

در سال‌های اولیه تأسیس پارک علم و فناوری، تبدیل ایده به محصول به‌عنوان هدف اصلی این پارک مطرح شده بود؛ اما در حال حاضر تبدیل ایده به کسب و کار را اصلی‌ترین وظیفه پارک عنوان می‌کنند، زیرا در دنیای امروز این محصولات نیستند که رقابت می‌کنند، بلکه کسب و کارها هستند که با استفاده از ابزارهای متعددی نظیر محصولاتشان در عرصه ارزش‌آفرینی به رقابت می‌پردازند. پس از بررسی و مطالعه وضعیت موجود در حوزه صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان، شناسایی ظرفیت‌ها و آسیب‌های موجود، استراتژی شرکت هنر و فناوری مکران اکسون تدوین و به مرحله اجرا گذاشته شد. بر همین اساس و با اولویت قرار دادن تجاری‌سازی و برندسازی محصولات صنایع دستی، تمرکز بر روی بخش‌های ایده‌پردازی، طراحی، نیازسنجی بازار، تولید، بسته‌بندی، تولید محتوا، مارکتینگ و فروش قرار گرفت. برای دستیابی به اهداف تعیین شده، پروسه اجرایی لازم شکل گرفت. بر همین اساس، ایده‌های اعضای شرکت در جلسات اتاق فکر طرح و بعد از بررسی و تصویب نهایی به بخش طراحی سپرده می‌شوند. در بخش طراحی، ایده‌های مصوب از سوی گرافیست‌های شرکت و با استفاده از نرم‌افزار اختصاصی طراحی و سپس به اتاق فکر بازمی‌گردند و در صورت تصویب نهایی وارد مرحله بعد می‌شوند. در این مرحله، نسخه‌های چاپ‌شده طرح‌ها به کارگاه نمونه‌زنی مستقر در شرکت تحویل داده می‌شود و در آنجا با نظارت طراحان، نمونه اولیه تولید می‌شود، در زمان اجرای طرح‌ها و در صورت لزوم تغییراتی در تکنیک مورد استفاده، طرح، رنگ و... انجام و در نهایت نمونه نهایی آماده می‌شود. در مرحله بعد، نمونه اولیه به بخش اجرایی مربوطه سپرده و در قالب پک‌هایی شامل نمونه طرح، پارچه، نخ‌ها و سایر وسایل مورد نیاز آماده و به روستاهای هدف ارسال می‌شوند. در مرحله بعد، کارها کنترل کیفیت می‌شوند و بعد از انجام دادن عملیات تکمیلی آماده‌سازی شده و هم‌زمان با تهیه شناسنامه هر کالا در بسته‌بندی

مربوطه قرار می‌گیرند و تحویل واحد فروش می‌شوند. محصولات آماده‌شده از سوی واحد بازرگانی و فروش و از طریق راه‌های ارتباطی مانند وب‌سایت، شبکه‌های اجتماعی، حضور در نمایشگاه‌ها و... ارائه خواهند شد. کار جالبی که از سوی شرکت هنر و فناوری مکران اکسون در حال انجام است، تلفیق چرم و سوزن‌دوزی به صورت مستقیم روی چرم است که با این کار تولیدات چرمی زیبایی از سوی زنان هنرمند زیر نظر این مجموعه تولید و به فروش می‌رسد. این شرکت موفق شده است، علاوه بر ایجاد بستر اشتغال پایدار، بازار مناسبی برای صادرات محصولات تولیدی خود در کشورهای منطقه فراهم آورد.

عزت نفس و خود اثربخشی

زنی که بیرون از خانه مشغول فعالیت است، روحیه اعتماد به نفس و پشتکار قوی دارد. استعدادهای نهفته‌اش شکوفا می‌شود، از قوه به فعل تبدیل می‌شود، شخصیت وی رشد می‌یابد، رغبت و علاقه‌اش درباره مسائل جامعه زیاد می‌شود و ژرف‌اندیش بار می‌آید. شاغل بودن زنان علاوه بر اینکه بر درآمد خانواده اثر می‌گذارد، نسبت مهمی از درآمد ملی را هم تأمین می‌کند. کمک‌خرج بودن زنان و کمک به تأمین معاش خانه باعث می‌شود زنان با افزایش سرمایه‌گذاری و کاهش مصرف، فرهنگ صرفه‌جویی و قناعت را به‌خوبی بیاموزند. درضمن، زنان به دلیل روحیه عاطفی‌شان درآمد خود را اغلب صرف بهبود وضع خانه و خانواده‌هایشان خواهند کرد. یکی از مسئولان پارک علم و فناوری با حدود ۳۹ سال و سابقه کار ۱۵ سال و مدرک تحصیلی دکتری اظهار می‌نماید:

اشتغال زنان روستایی این منطقه، استقلال اقتصادی و توسعه توانایی‌های اجتماعی و شخصیتی آنان را به دنبال دارد. زنان شاغل روستایی از نظر اقتصادی کمک زیادی به معاش خانواده می‌کنند، زیرا اکثر زنان بیان می‌کنند که چون شغل همسرشان هزینه‌های زندگی را تأمین نمی‌کنند، درآمد حاصل از صنایع روستایی بعضی مواقع حتی از درآمد شوهرشان هم بیشتر است.

موانع اشتغال زنان روستایی

موانع فردی

متأسفانه با تفوق اندیشه منزلت پایین زن، شخصیت آنان به گونه‌ای قوام می‌یابد که به‌سختی خود را باور دارند و در عرصه‌های مختلف فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی حضور می‌یابند. با این تفصیل، نباید فراموش کرد زنان نشان داده‌اند در وضعیت‌های سخت و دشوار نیز می‌توانند همپای مردان در بسیاری از امور و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و اقتصادی نقشی مؤثر و بسزا داشته باشند. عدم شناسایی و ارزش ندادن به کار زنان و پایین بودن موقعیت آن‌ها در خانواده بر

تصور زنان از خود و کارشان اثر منفی می‌گذارد. از طرفی، اتکابه‌نفس نداشتن زنان نیز موجب کاهش حضور آنان در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شود.

موانع دانشی- مهارتی

بی‌سوادی به‌منزله یک معضل اساسی مطرح و شرایط نیز نظیر شغل، تندرستی، نگرش به مشکلات، درک عمومی و اجتماعی و قدرت تحلیل و حل مسائل و... همگی به نوعی متأثر از چگونگی تحصیلات زنان است. زنان روستایی کشور ما برای اینکه در توسعه نقش کامل خود را ایفا کنند، به‌درستی آموزش نمی‌بینند و مهارت لازم را کسب نمی‌کنند. اکثریت آن‌ها فاقد سواد هستند. زنان به دلیل بی‌سوادی قادر به بروز توانایی‌ها و قابلیت‌های خود نیستند؛ بنابراین استفاده از دانش فنی بر اثر فقدان تحصیلات برایشان میسر نیست. با وجود آنکه رشد سواد و تحصیلات دختران روستایی نسبت به گذشته افزایش یافته است، همچنان بالاترین نرخ بی‌سوادی مربوط به زنان روستایی است. ناکافی بودن آموزش در مورد زنان نسبت به مردان، فرصت رشد و ارتقای شخصیت وجودی زنان را دچار مشکل می‌کند و شرایط سختی برای اشتغال آنان ایجاد می‌کند که باعث می‌شود زنان در زمینه‌های شغلی شرایط مساوی با مردان را نداشته باشند و اگر هم در شرایط مساوی با آنان باشند، کارفرمایان و مدیران با ابهاماتی که برای آنان نسبت به زنان وجود دارد و تصورات و پیش‌داوری‌های منفی به کار زنان، مردان را بر آنان ترجیح دهند. چنین امری علاوه بر مشکلات فراوان، به عدم اعتمادبه‌نفس، احساس حقارت، کناره‌گیری و انزوای آنان منجر می‌شود. آموزش و پرورش صحیح و متعهدانه این امکان را برای زنان میسر می‌کند که بر پیش‌داوری‌های غلط اجتماعی فائق آیند و سررشته زندگی را خود به دست گیرند و جایگاه و هویتی متناسب شئون یک زن بیابند و از این طریق هرچه بیشتر در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی مشارکت داشته باشند.

موانع اجتماعی- فرهنگی

بافت مردسالاری جامعه و تعصبات خانوادگی به صورت موافقت‌نکردن پدر یا همسر با حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی به دلایل مختلف فرهنگی یا تمایل نداشتن به از دست دادن نیروی کار منزل و مسائلی از این دست بر اشتغال زنان اثرگذار بوده است. زنان در جامعه سنتی ایران تابع سنت‌های رایج و فرهنگ‌های محلی هستند. توزیع نابرابر منابع و مسئولیت‌ها بین مرد و زن اغلب در روستاها نهادینه شده است. این نابرابری‌ها حتی در افکار خود زنان نیز به صورت هنجار درآمده است. یکی از کارشناسان پارک علم و فناوری در محدوده سنی ۴۰ سال و با سابقه کار حدود ۱۷ سال معتقد است:

در کشور ما، مشکلات فرهنگی در تفکرات کلیشه‌ای و پایین بودن قدرت اقتصادی زنان

روستایی ریشه دارد و دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد باید سیاست‌هایی اتخاذ کنند که دسترسی زنان را به منابع، اعتبارات مالی، فناوری، بازاریابی محصولات، آموزش و ترویج افزایش دهد. این باور که مردها تأمین‌کننده اصلی و اغلب منحصربه‌فرد معیشت اقتصادی خانواده خود هستند در جامعه ما گسترده است. در این تعبیر، زن‌ها به‌عنوان افرادی شناخته می‌شوند که از نظر اقتصادی وابسته‌اند و برای مراقبت از خانواده و کودکان در خانه می‌مانند یا برای تأمین مخارج اضافی زندگی و کسب درآمد بیشتر به کاری می‌پردازند.

موانع مدیریتی

کسی که ایده نو و جدیدی را مطرح می‌کند، اگر حمایت و یاری نشود، مطمئناً شکست خواهد خورد. ارائه راهنمایی و حمایت‌های لازم از زمان خلق یک ایده تا عملیاتی شدن آن باعث حفظ و گسترش محصولات خواهد شد. خیلی از افرادی که طرحی را ارائه می‌کنند با بسیاری از ضوابط و مقررات تجاری و اداری و نحوه اداره یک کسب‌وکار آشنایی چندانی ندارند. در صورت وجود مراکز تخصصی خاص برای راهنمایی و حمایت از آن‌ها ایده‌های بیشتری به بهره‌برداری خواهد رسید. امروزه این امر در قالب پارک علم و فناوری بروز می‌کند و یکی از شیوه‌های مناسب رسیدن به این هدف است. مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری سعی دارند مخاطبان‌شان حرفه و شغلی پایدار و منافع و درآمدی مناسب داشته باشند و درعین حال اشتغال و توسعه اقتصادی برای جوامع محلی به وجود آورند. البته باید بیان کرد که روی دادن این اتفاق مهم، فراهم آوردن زیرساخت‌های فیزیکی، نوآوری، تجهیزات، فرصت فعالیت، ایده‌پردازی و... را می‌طلبد. استان سیستان و بلوچستان مزیت نسبی درخور توجهی در حوزه صنایع دستی دارد، اما از یک‌سو نمونه‌های بی‌کیفیت افغان‌دوز و حضور دلالان برای زنان کم‌دردرست نکرده و کار به جایی رسیده که این اواخر برای پرداخت حقوق زنان هم دچار مشکلات متعدد شده‌ایم. از سوی دیگر، به دلیل عدم انتقال فناوری و بی‌توجهی به حوزه مدل‌های نوآورانه در این عرصه، این بخش سهم درخور توجهی در ارزش‌افزوده محلی ایجاد نمی‌کند. از ۱۵۴ تعاونی فعال در حوزه صنایع دستی، اکثر شرکت‌ها مشکل اساسی در فروش دارند و از دلایل محوری آن می‌توان به مواردی از قبیل توجه نداشتن به طراحی حرفه‌ای، ترکیب رنگ نامناسب و بسته‌بندی ضعیف و بی‌کیفیت اشاره کرد.

موانع حقوقی- قانونی

نقش قوانین در جامعه بسیار تأثیرگذار و تعیین‌کننده است و اگر با توجه به مقتضیات زمان و شرایط جامعه وضع شود، باعث ارتقای کشور است؛ هرچند هر قانونی بدون نقص و اشکال نیست که یکی از آن‌ها مربوط به حق اشتغال است و محدودیت‌های آن. یکی از کارشناسان ۳۸ ساله با مدرک تحصیلی کارشناسی و ۱۲ سال سابقه کار در این خصوص می‌گوید:

در رسیدن زنان به وضعیت شغلی مناسب، نه تنها مسئله فرهنگی و اقتصادی، بلکه موانع قانونی هم وجود دارد؛ مثلاً زنان براساس قوانین ناظر بر خانواده نمی‌توانند بدون طلب رضایت شوهر به کار اشتغال ورزند. با نگاهی به اجتماع، قوانین (شامل قوانین ناظر بر خانواده و قوانین کار)، سنت و عرف اجتماعی درمی‌یابیم که نگرش حاکم مرد را ناآر خانه تلقی می‌کند و با همین نگرش مشارکت و فعالیت زنان چون لازم و ضروری به شمار نمی‌آید، زنان نیز کمتر وارد عرصه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال می‌شوند.

راهکارهای بهبود وضعیت موجود

ارتقای توانمندی شغلی

توانمندی شغلی شامل مجموعه‌ای از مهارت‌های اصلی قابل انتقال است که دانش، نگرش و مهارت فنی مورد نیاز محیط کار را دربر می‌گیرد و برای موفقیت شغلی ضروری است. یکی از آثار مثبت و مزایای داشتن توانمندی‌های شغلی و مشارکت اقتصادی زنان، خوداتکایی آنان است؛ به گونه‌ای که هدایت زنان به سوی تولید درآمدزا، موجب شده زنان با کسب استقلال مالی به خود متکی شوند. درآمد زنان اگر تنها عایدی خانواده باشد یا هنگامی که خانواده دچار فقر و تنگدستی شده است، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. مهم‌ترین منبع رشد توانمندی زنان میزان برخورداری آنان از سطح سواد و آموزش است که بنیانی برای رشد سایر مؤلفه‌های توانمندی نیز محسوب می‌شوند. باسواد یکی از زمینه‌های زیربنایی تقویت آگاهی زنان است که دامنه فرصت‌ها و چشم‌انداز وسیع‌تری از انتخاب و اختیار را در مقابل آنان می‌گشاید و آنان را به پذیرش اندیشه‌های برتر پذیرا و توانا می‌کند. تجربه زندگی ثابت کرده زنانی که حتی تا حدودی از موهبت آموزش ابتدایی برخوردارند، مدیران توانمندی برای اداره منابع خانه‌داری بودند و در زمینه فعالیت‌های مربوط به تندرستی، بهداشت، تغذیه و تعلیم و تربیت و... به ارتقا و بهزیستی خانواده و اعضای خانواده کمک می‌کنند.

فناوری‌های نوین در صنایع دستی

ادغام فناوری‌های سنتی موجود در مناطق روستایی با فناوری‌های نوین و پیشرفته و همچنین استفاده از فناوری‌های روز در تولید صنایع دستی راهکار مناسبی برای پیشرفت و روزآمد شدن محصولات و کالاهای ساخت روستاست. بسیاری از محصولات سنتی را می‌توان با ابزارها و تجهیزات نوین تولید یا آنان را با فناوری‌های جدید آغشته کرد. این امر باعث بقای صنایع سنتی فعلی و بعضاً توسعه بازار آنان خواهد شد. با فراهم کردن فناوری‌های نوین در تولید می‌توان به اشتغال دست یافت که علاوه بر حداکثر کردن درآمد برای مناطق روستایی، زمینه‌سازی برای ایجاد صادرات هم می‌شود. عصر کنونی عصر تخصص است و آموزش

مهارت‌های هنری، نظیر صنایع دستی برای توسعه و حفظ اشتغال بانوان خودسرپرست یا بدمرپرست علاوه بر اینکه در معیشت آنان تأثیرگذار است، در اقتصاد خانواده‌ها نیز مؤثر است. در این زمینه، ایجاد بهبود مستمر در محصولات و فرایندهای موجود و داشتن توانایی برای عرضه محصولات جدید صنایع دستی با قابلیت‌های توسعه‌یافته به معنای ارزش‌آفرینی برای تولیدات زنان روستایی است.

بسترسازی برای مشارکت فعال زنان

امر توسعه بدون مشارکت زنان میسر نخواهد بود؛ بنابراین، لازم است که همه امکانات را برای فراهم کردن بستری مناسب برای فعالیت‌های آنان ایجاد کرد. ایجاد زمینه برای مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی از بار تکفل می‌کاهد و هرچه بار تکفل کمتر باشد، درآمد سرانه بیشتر می‌شود و یکی از شاخص‌های توسعه میزان بار تکفل است. باید به منظور مدیریت مشارکت زنان، آگاهی‌های لازم به شوهران در مورد اشتغال زنان و تأثیرگذاری زنان بر بنیان‌های اقتصادی و فرهنگی خانواده داده شود و همچنین حداقل در برهه‌ای کوتاه از زمان - به‌عنوان عامل انگیزش - مدیریت و هدایت برنامه‌ها و پروژه‌های رشد و توسعه به زنان شایسته و متخصص و کارآمد واگذار شود.

اصلاح نگرش جامعه

امروزه، به اشتغال زنان از دریچه نوعی اشتغال ارزان‌قیمت نگریسته می‌شود، چون زنان در سطح دستمزد کمتری از مردان حاضر به کار می‌شوند. باید در برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات در نظام اداری، برای زنان فعالیت‌هایی در نظر گرفته شود که در آن‌ها مؤثرتر، کارآمدتر و موفق‌تر باشند. به‌طور کلی اگر از بعضی تنگ‌نظری‌ها به زنان، که در جامعه وجود دارد، بگذریم، شرایط تا حدودی برای مشارکت زنان در صحنه‌های مختلف توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم است که با توجه جدی‌تر دولت در این زمینه و آگاهی و حرکت خود زنان، این نیروی بالقوه به کار گرفته خواهد شد تا بتوان گامی در جهت توسعه برداشت. در این خصوص، پرسش‌شونده‌ای ۴۳ ساله با مدرک تحصیلی دکتری و سابقه کار حدود ۱۶ سال بیان داشت:

دولت‌مردان کشور ما باید با سیاست‌گذاری‌های خود زمینه‌های پشتیبانی و حمایت‌های حقوقی، سیاسی و اجتماعی را برای زنان فراهم کنند. باید باورها و پندارهای غلط جامعه را در مورد استعداد و اشتغال زنان و اینکه مرد بر مبنای جنسیت، استعداد و توانایی بیشتری برای برعهده گرفتن مشاغل سطح بالا دارد، اصلاح شود. جلوه دادن زنان خانه‌دار به‌عنوان افراد ناآگاه، کم‌سواد، بی‌کار و وابسته به شوهر، بی‌توجهی به باورها و توانایی‌های زنان (نیمی از اقشار جامعه) است. زن باید جایگاه واقعی خود را بیابد و این مهم باید در کتب درسی و رسانه‌های گروهی مختلف، به‌ویژه تلویزیون، مورد توجه واقع شود.

توسعه حمایت‌های دولت

متأسفانه بیشتر تولیدکنندگان صنایع‌دستی از طرف دولت و سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری حمایت نمی‌شوند. در حوزه بازار صنایع‌دستی، افراد سودجو مانند دلالان ورود کرده‌اند که تولیدکنندگان متحمل ضررهای زیادی می‌شوند. در این باره، کارشناس ۳۶ ساله‌ای با مدرک تحصیلی کارشناسی و سابقه کار حدود ۱۳ سال بیان می‌کند:

در بازار کارهای مشابه آثار ما، که به افغان‌دوز معروف‌اند، وجود دارند که البته بهتر است این کارها را دلال‌دوز بنامیم؛ آثاری که به‌وفور در بازار عرضه‌شده و به فروش می‌رسد و این در حالی است که دستگاه‌های متولی و ناظر هم چشم خود را بر واقعیت و حقیقت اقتصاد صنعت و هنر بلوچ‌دوزی بسته‌اند. این روزها برای همه مدیران کشور ویتترین نمایشی اهمیت دارد و بس؛ معیشت و اقتصاد زنان و دختران بلوچ رو به فراموشی است. جلوگیری از این موضوع حمایت‌های جدی دولت و مسئولان را می‌طلبد.

فقدان مرکز فروش ثابت بر مشکلات در حوزه صنایع‌دستی افزوده است. یکی از مدیران ۴۲ ساله با مدرک تحصیلی دکتری و با سابقه کار حدود ۲۱ سال اظهار داشت:

قیمت یک شال یا روسری سوزن‌دوزی‌شده براساس نقشه و تعداد سوزن‌هایی که خورده، بین ۱۰۰ تا ۳۰۰ هزار تومان است، ولی همین شال و روسری وقتی به شهرهای بزرگی همچون تهران و اصفهان و شیراز و... می‌رسد قیمتش دو تا سه برابر می‌شود و اگر به کشورهای دیگر برود دست‌کم ۱۰ برابر؛ بنابراین سود اصلی این صنعت و هنر قدیمی سیستان و بلوچستان را واسطه‌ها می‌برند. یکی از مشکلات مردم این منطقه نبود حمایت مسئولان و حتی مردم سایر مناطق است. بیشترشان آشنایی با فضای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی همچون اینستاگرام ندارند که بتوانند صنایع‌دستی را در معرض نمایش و فروش قرار دهند. برخی از واسطه‌ها دقیقاً از طریق اینستاگرام مشتری پیدا می‌کنند و لباس‌های سوزن‌دوزی‌شده را به قیمت بسیار پایین از زنان سیستان و بلوچستانی می‌خرند و به قیمت شوکه می‌فروشند! مردم سیستان و بلوچستان تنها تقاضایشان این است که از سوی دولت حمایت شوند. می‌توان اعطای کمک‌های مالی، وام‌های بدون بهره، راه‌اندازی کارگاه‌های تولیدی صنایع‌دستی به صورت علمی و گسترده و تلفیق صنایع‌دستی با آثار مدرنیته را از راه‌هایی برشمرد که تا حدودی مشکلات حوزه صنایع‌دستی را کاهش دهد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بیکاری یکی از بلاهای بزرگ جوامع انسانی است، به‌ویژه در جوامع روستایی که کانون تمرکز فقرا در کشورهای در حال توسعه است و فقرا نه تنها قربانی بیکاری و بی‌نظمی و بی‌برنامگی خود، بلکه قربانی شرایط و مقتضیات محیطی مانند محدودیت‌های منابع محیطی، سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و مدیریت ضعیف‌اند. لذا کمک واقعی به فقرا دستگیری حمایتی به‌صورت خیریه‌ای از آن‌ها نیست، بلکه تحول در منش و شخصیت آن‌هاست و اینکه بدانند مساعدت خیریه‌ای به آنان ضرورتی ندارد؛ زیرا این نوع نگاه احساسی، رنج و فقر همیشگی را به

همراه خواهد داشت. برای کاهش مشکلات بیکاری باید اقداماتی زیربنایی در جهت تدوین روش‌های جدید سازمان‌دهی کار، متفاوت از استخدام مرسوم و معمول، برای آینده صورت گیرد. در این میان، پارک‌های علم و فناوری در قالب واحدهای رشد در هر منطقه روستایی نقش یک دولت خدمت‌گزار محلی را ایفا می‌کنند و با ارائه خدمات مبتنی بر تحقیق تلاش می‌کنند اوضاع روستا را سامان دهند و پس از آن نظامی را در جهت مدیریت روستا و پیگیری برنامه‌های توسعه‌ای آن طرح‌ریزی کنند.

ایده ایجاد اشتغال برای زنان روستایی استان سیستان و بلوچستان از طریق فناوری می‌تواند نقش مهمی در توسعه مناطق پیرامونی خود ایفا کند، زیرا نتایج حاصل از مصاحبه با کارشناسان و جامعه خبرگان در خصوص نقش پارک علم و فناوری بر اشتغال زنان روستایی گویای تأثیرات مثبت آن بر اشتغال، آموزش، تبدیل ایده به کسب‌وکار، عزت‌نفس و خودآثربخشی زنان روستایی است. با وجود تأثیرات مثبت پارک علم و فناوری جهت اشتغال زنان روستایی منطقه، در ادامه مصاحبه موانعی مانند موانع فردی، دانشی-مهارتی، اجتماعی-فرهنگی، مدیریتی، حقوقی-قانونی شناسایی شدند که بر سر راه اشتغال زنان روستایی وجود داشته است. به منظور رفع موانع اشاره‌شده، شرکت‌کنندگان در تحقیق پیش رو راهکارهایی مانند ارتقای توانمندی شغلی، فناوری‌های نوین در صنایع دستی، بسترسازی برای مشارکت فعال زنان، اصلاح نگرش جامعه و توسعه حمایت‌های دولت پیشنهاد کردند. مقایسه نتایج این تحقیق با یافته‌های نصر و حاجی حسینی [۲۲]، افتخاری و سجاسی قیداری [۳]، کرد و آبتین [۲۱]، ایزدیان [۵]، زمانی [۱۶] و حاج فتحعلی‌ها [۹] مطابقت دارد.

همان‌طور که قبلاً ذکر شد، تعدادی پیشنهادی راهبردی جهت حل معضل اشتغال زنان از طریق مصاحبه با کارشناسان در بخش یافته‌ها بیان شده است؛ در کنار پیشنهادها و نظرهای مطرح‌شده، می‌توان افزود که با توجه به نقش پارک‌های علمی در توسعه اقتصادی و اشتغال، در کنار نیاز به وجود ساختارهای مدیریتی برای سیاست‌گذاری، حمایت و هدایت کارآفرینی، توجه به نقش زنان نیز در مراحل مختلف توسعه از مسائل ضروری به حساب می‌آید. برنامه‌ریزی‌های توسعه تاکنون نقش زنان را در مراحل مختلف توسعه به صورت کامل و سیستماتیک مطالعه نکرده یا اثر این فرایند را بر وضع زنان مشخص نکرده است. این امر اثربخشی و نتیجه برنامه‌ها را محدود و کم‌رنگ می‌کند. تحقیق حاضر گامی بسیار کوچک است در روشن کردن این نکته که جامعه ما با فعالیتهای زنان روستایی، که از اقشار مهم جامعه هستند، آشنایی بسیار ناچیزی دارد و چون هرگونه توسعه عموماً و توسعه روستایی خصوصاً، بدون مشارکت آنان در همه عرصه‌ها امکان‌پذیر نیست، امید است گام‌های بلندی در زمینه مشارکت دادن آنان در همه امور برداشته شود. گرچه تا مقصد نهایی راه‌درازی در پیش است، جهت‌گیری برنامه‌های توسعه می‌تواند چشم‌اندازی از موقعیت زنان در آینده باشد.

منابع

- [۱] ابراهیمی، ندا (۱۳۹۴). «ارزشیابی عملکرد صندوق بیمه اجتماعی روستاییان و عشایر (مورد مطالعه: صندوق بیمه اجتماعی شهرستان خرم‌آباد)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه لرستان.
- [۲] اسدزاده، احمد؛ میرانی، نینا؛ قاضی‌خانی، فروغ؛ اسمعیل‌درجانی، نجمه؛ هنردوست، عطیه (۱۳۹۶). «بررسی نقش اشتغال و تحصیلات زنان بر رشد اقتصادی ایران»، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۵، ش ۳، ص ۳۵۹-۳۸۱.
- [۳] افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ سجاسی قیداری، حمدالله (۱۳۹۳). توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی (تعاریف، دیدگاه‌ها و تجربیات)، تهران: سمت، چ ۳.
- [۴] افراخته، حسن (۱۳۹۹). «تحول پارادایمی در اقتصاد فضا (عبور از رویکرد تحلیل فضایی)»، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، س ۹، ش ۱، ص ۱-۲۰.
- [۵] ایزدیان، زینب (۱۳۹۰). «نقش پارک‌های علمی در توسعه کارآفرینی»، کار و جامعه، ش ۱۳۶، ص ۶۴-۵۵.
- [۶] پاپلی‌یزدی، محمدحسین؛ رجبی سناجردی، حسین (۱۳۹۲). نظریه‌های شهر و پیرامون، تهران: سمت، چ ۷.
- [۷] ترات، پل (۱۳۹۵). مدیریت نوآوری و توسعه محصول جدید، ترجمه محسن امامی و ابراهیم سوزنچی کاشانی، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- [۸] جمشیدی، معصومه؛ مهدی‌زاده، حسین (۱۳۹۸). «کاربرد رویکرد آینده‌پژوهی در تحلیل سیستمی پیامدهای استراتژی مرسوم توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار استان ایلام»، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۷، ش ۴، ص ۶۳۱-۶۵۲.
- [۹] حاج‌فتحعلی‌ها، عباس (۱۳۷۲). توسعه تکنولوژی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- [۱۰] حاجی شمسایی، علی؛ نوشین‌فرد، فاطمه؛ باب‌الحوائجی، فهیمه (۱۳۹۵). «شاخص‌ها و عوامل مکانی و جغرافیایی در عملکرد پارک‌های علم و فناوری ایران»، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، س ۸، ش ۳، ص ۱۸۵-۲۰۱.
- [۱۱] حجازی، رضا؛ کیاکجوری، کریم؛ باقرزاده لاکانی، فاطمه (۱۳۹۰). «نقش پارک‌های علم و فناوری در توسعه کارآفرینی»، کنفرانس ملی کارآفرینی، تعاون، جهاد اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نایین، قابل‌دسترس از طریق لینک -NCECEJ01-Paper-https://www.civilica.com/Paper-NCECEJ01-NCECEJ01_055.html
- [۱۲] حسین رضوی، سروناز (۱۳۸۹). «امکان‌سنجی استفاده از رویکرد پارک علم و فناوری در توسعه منطقه‌ای (نمونه موردی: استان همدان)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- [۱۳] دفتر برنامه‌ریزی امور فناوری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۴). نگاهی به مراکز علم و فناوری در ایران و جهان، تهران: مجموعه انتشارات علم و فناوری.
- [۱۴] روشه، گی (۱۳۹۵). تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران: نی، چ ۲۶.

- [۱۵] ریاحی، وحید؛ ضیائیان فیروزآبادی، پرویز؛ عزیزپور، فرهاد؛ دارویی، پرستو (۱۳۹۸). «عوامل مؤثر بر ناپایداری الگوی کشت در ناحیه لنجان»، *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، س ۸، ش ۴، ص ۱۳۹-۱۶۸.
- [۱۶] زمانی، حسین (۱۳۸۴). «ایجاد واحدهای رشد برای توسعه مناطق روستایی»، *مجموعه مقالات دومین همایش پارک‌ها و مراکز رشد علم و فناوری ایران*، ص ۲۷۲-۲۷۹.
- [۱۷] شادان، سعید؛ پورسراجیان، داریوش؛ زارع، رامین (۱۳۹۲). «تحلیل و طراحی ساختار مناسب پارک‌های علم و فناوری ایران»، *پارک‌ها و مراکز رشد*، س ۱۰، ش ۳۷، ص ۲۲-۳۳.
- [۱۸] شورمیج، رمضانعلی؛ اسدی عزیزآبادی، مهسا (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل تأثیرات شهرک علم و فناوری اصفهان با توسعه اقتصادی منطقه»، *پارک‌ها و مراکز رشد*، س ۹، ش ۳۶، ص ۱۱-۱۸.
- [۱۹] عزیز، فیروزه (۱۳۸۹). «نگرشی بر مشارکت زنان در عرصه علم و تکنولوژی جهان»، *پژوهشنامه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی زنان*، س ۱، ش ۱، ص ۱۰۷-۱۳۲.
- [۲۰] کاظمی، حمید؛ نصری، شهره؛ مهاجری، آیدا (۱۳۹۶). *مقدمه‌ای بر ظرفیت جذب دانش و فناوری: کلید مغفول توسعه*، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- [۲۱] کرد، باقر؛ آبتین، عبدالعزیز (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان با تمرکز بر توسعه مراکز رشد روستایی»، *جغرافیا و توسعه*، دوره ۱۱، ش ۳۲، ص ۱-۱۴.
- [۲۲] نصر، علی؛ حاجی حسینی، حجت‌الله (۱۳۹۶). «نقش پارک‌های علم و فناوری در توسعه نوآوری و فناوری»، *نشریه رهیافت*، دوره ۲۷، ش ۶۵، ص ۳۷-۴۹.
- [۲۳] وکیل‌الرعی فینی، یونس؛ بهبهانی، پگاه (۱۳۹۴). «نقش مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری در توسعه شرکت‌های دانش‌بنیان»، *صنعت و دانشگاه*، س ۸، ش ۲۷ و ۲۸، ص ۴۲-۵۹.
- [24] Doss, C. R. (2001). "Designing Agricultural Technologies for African Women Farmers: Lessons from 25 Years of Experience". *World Development*, 29(12): PP 2075-2092.
- [25] Downing, R., Thompson, J. (2007). "The entrepreneur enabler: Identifying and supporting those with potential". *Small Business and Enterprise Development*, 14(3): PP 528-544.
- [26] Eshun, J. P. (2004). *Where do business incubators come from?*. Columbia University: New York, NY.
- [27] ILO (2018). "Global Employment Trends for Women". Available at: <http://www.ilo.ru/gender/files/WomenEmploymentsEng.pdf>.
- [28] Nathan, D., Kelkar, G. (2004). "Wood Energy: The Role of Women's Unvalued Labour". *Technology and Development*, Sage Publications, New Delhi / Thousand Oaks, CA/ London, PP 205-224.
- [29] Sathibama, K. (2010). "Rural women Empowerment and entrepreneurship Development, Student papers Sathibama, Women Empowerment". *journal of Women Empowerment*, id:2475, eSocialSciences, PP 1-8.
- [30] Voisey, P., Gornall, L., Jones, P., Thomas, B. (2006). "The measurement of success in a business incubation project". *Small Business and Enterprise Development*, 13(3): PP 454-468.